

विविध क्षेत्रात भारतीय महिलांचे योगदान आणि सशक्तीकरण भूमिका

डॉ.अनुराधा एम.खाडे

स्व.निर्धन पाटिल वाघाये कला, वाणिज्य व विज्ञान
महाविद्यालय, लाखनी, जि. भंडारा

मेल आयडी - akhade2502@gmail.com

प्रस्तावना :

प्राचीन काळात स्त्रियांचे जीवन चार भिंतीत बंदिस्त होते किंवा काळाच्या ओघात स्त्रियांच्या स्थितीत बदल होत गेले. मध्ययुगीन काळात स्त्रियांनी विशेष भूमिका बजावली, त्यात अहिल्याबाई होळकर, राणीलक्ष्मीबाई, रझिया सुलतान इत्यादींची नावे उल्लेखनीय आहेत. महात्मा ज्योतिबा फुले, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, राजाराम मोहन राय यांसारख्या थोर समाजसेवकांच्या अथक परिश्रमामुळे शिक्षणाची दारे खुली झाली. आज महिला राजकीय, सामाजिक, शैक्षणिक अशा सर्वच क्षेत्रात आपली महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे आणि भारताचे नाव उंचीवर नेत आहे.

स्वातंत्र्याच्या काळापासून आजपर्यंत भारतीय महिलांनी कला, साहित्य, संगीत, मनोरंजन, क्रीडा, विज्ञान, शिक्षण अशा सर्वच क्षेत्रात आपला ठसा उमटवून भारताचा गौरव केला आहे. पुढे आपण विविध क्षेत्रात योगदान दिलेल्या काही प्रसिद्ध महिलांचे वर्णन करू.

सामाजिक विकासात महिलांची भूमिका :

जिथे दुसऱ्या मध्ययुगीन काळात भारतातील प्रसिद्ध महिला, कनकलता बरुआ, मातंगिनी हाजरा, कस्तुरबा गांधी, राणी लक्ष्मीबाई, अहिल्याबाई होळकर, अंजली लोधी इत्यादींनी स्वातंत्र्यलढ्यात तर्कयुक्तीच्या जोरावर महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली, त्यांनी सामाजिक स्थिती बदलली त्यामुळेच भारताचा आणि समाजाचा फायदा झाला.त्याचप्रमाणे सामाजिक व शैक्षणिक कार्यासाठी क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे नाव सदैव स्मरणात राहिल. पंडिता रमाबाईंनी शिक्षण आणि विधवा निर्मूलनासाठी विशेष योगदान दिले, ताराबाई मोडक यांनी महाराष्ट्रात बालशिक्षण, विशेषतः आदिवासी मुलांसाठी आरोग्य केंद्र, पाळणाघर, महिलांसाठी प्रो एज्युकेशन सेंटरची स्थापना करून सामाजिक शैक्षणिक कार्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली. मदर तेरेसा यांनी आपले संपूर्ण आयुष्य गरिबांच्या सेवेत घालवले आणि त्यांच्या कार्यासाठी त्यांना 1980 मध्ये भारतरत्न नोबेल पारितोषिक मिळाले. तसेच मेधा पाटकर यांनी नर्मदा बचाव आंदोलनासाठी काम केले आणि त्यांना सुवर्ण पर्यावरण पुरस्कार आणि महात्मा फुले पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले, बेगम रुकाया यांनी पहिली महिला मुस्लिम शाळा स्थापन केली, अनुसयवान साराभाई यांनी मजुरांचे प्रश्न सोडविण्यासाठी इंटरची स्थापना केली. त्याचप्रमाणे ओरिसा चक्रीवादळ आणि गुजरातमधील भूकंपाच्या आपत्तीच्या काळात नफिमा अलाइन यांनी महत्त्वाचे काम केले.

विज्ञानातील महिलांची भूमिका :

१९व्या शतकात डॉक्टर आनंदीबाई गोपाळ जोशी यांच्यापासून सुरू झालेला प्रवास, विसाव्या शतकातील जानकी अम्मल, राजर्षी चटर्जी, मंगला नालकर अशा अनेक शास्त्रज्ञांची नावे आणि कार्य यावरून हे सिद्ध होते की

महिला गणित आणि वैद्यक क्षेत्रात अतुलनीय भूमिका बजावत आहेत. आज भारतीय वैज्ञानिक महिलांनी अवकाश विज्ञान ते रसायनशास्त्र, भौतिक, जैवतंत्रज्ञान, जीवशास्त्र, गणित, वैद्यकशास्त्र, अभियांत्रिकी, कृषी विज्ञान अशा गुंतागुंतीच्या क्षेत्रात आपली अमिट छाप सोडली आहे.

टेली थॉमस, रितू कालिया यांसारख्या महान वैज्ञानिक महिलांनी भारताचा गौरव केला आहे. टेली थॉमस, जे सायंटिफिक सिस्टीमचे महासंचालक आहेत, भारतातील क्षेपणास्त्र प्रकल्पांचे नेतृत्व करणाऱ्या पहिल्या महिला वैज्ञानिक आहेत, त्यांनी आदि क्षेपणास्त्रातील उपयुक्त मार्गदर्शन प्रकल्पांमध्ये महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे, म्हणूनच त्यांना २०१४ मध्ये कृषी स्वावलंबन पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले. वर्ष 2001. त्याचप्रमाणे, गगनदीप कांग यांना 'वॅक्सन गॉड मदर' म्हणून ओळखले जाते, ती जगातील सर्वात जुनी वैज्ञानिक संस्था, सायंटिस्ट रॉयल गोसाईत द्वारे फेलो म्हणून निवडली जाणारी पहिली भारतीय महिला आहे. त्याचप्रमाणे अंटार्क्टिकासारख्या थंड प्रदेशात 90 अंश तापमानात 403 दिवस जगणारी मंगला मणी ही पहिली भारतीय महिला आहे, त्यांचे स्टेशन ऑपरेशनपासूनचे सर्व संशोधन अतिशय उपयुक्त आहे. त्याचप्रमाणे, कामाक्षी शिवा रामकृष्णन या अग्रगण्य प्रोग्रॅम क्लास उपकरण जाहिरात प्लॅटफॉर्मच्या संस्थापक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी आहेत. 2010 मध्ये त्या Admob (Google द्वारे अधिग्रहित केलेला उपक्रम) मध्ये मुख्य शास्त्रज्ञ होत्या.

खेळात महिलांची भूमिका :

खेळामध्ये के.करणम मल्लेश्वरी, पी.टी. उषा, मेरी कोम, सानिया मिर्झा, सायना नेहवाल यांनी आपल्या उत्कृष्ट खेळाच्या जोरावर देशाचे नाव उंचावले. अंजू बॉबी जॉर्जने ऍथलीट लांब उडीत पहिले भारतीय महिला जागतिक विजेतेपद जिंकले. गिर्यारोहणात एव्हरेस्ट गाठणाऱ्या पहिल्या भारतीय महिलेचा मान बचेंद्री पाल यांना मिळाला. पी.टी. उषाने ऍथलीट रनिंगमध्ये इंडियन ट्रेड आणि फील्डमध्ये अनेक पदके जिंकली. मेरी कोमने मल्ल बाजीमध्ये ऑलिम्पिक पदक मिळवून दिले, त्याचप्रमाणे सायना नेहवालला बॅडमिंटनमध्ये ऑलिम्पिक पदक मिळाले.

राजकीय क्षेत्रात महिलांची भूमिका :

पूर्वी राजकीय क्षेत्रात पुरुषांच्या तुलनेत महिलांना कमी संधी दिल्या जात होत्या, मात्र सध्याच्या युगात महिलांना मतदानापासून निवडणूक लढविण्यापर्यंतचे सर्व अधिकार आहेत. आज गावच्या सरपंचापासून ते अध्यक्षपदापर्यंत महिलांनी महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे. आज स्थानिक स्वराज संस्थेत महिलांना ५० टक्के आरक्षण मिळाले आहे.

राज्य क्षेत्रात, आपल्या माजी पंतप्रधान इंदिरा गांधी, ज्या भारताच्या पहिल्या महिला पंतप्रधान आहेत आणि यांचे या क्षेत्रातील योगदान उल्लेखनीय आहे, त्याचप्रमाणे प्रतिभाताई पाटील - पहिल्या महिला राष्ट्रपती, मायावती - पहिल्या दलित महिला मुख्यमंत्री आणि लोकसभेच्या पहिल्या महिला सभापती मीरा कुमार, कोकिला अय्यर पहिल्या भारतीय महिला परराष्ट्र सचिव 2001 इ. राज्य क्षेत्रात त्यांचे विशेष योगदान आहे.

कॉर्पोरेट क्षेत्रातील महिलांची भूमिका :

आज कॉर्पोरेट क्षेत्रातही महिलांनी आपले नाव अभिमानाने उंचावले आहे. चंदा कोचर, सीईओ ICICI बँकेत पदावर कार्यरत 2009 मध्ये जगातील 100 महिलांमध्ये तिचे नाव समाविष्ट झाले होते. किरण मुझुमदार हे बीकाॅन कंपनीचे संचालक आहेत आणि त्यांना 2005 मध्ये जैवतंत्रज्ञान पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.

नैना लाल किडवाई ज्या एच.एस.बी.सी. च्या. जी.एम.आहेत यांना पद्मश्री पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले. नवीन पेप्सिकोच्या सी.ई.ओ. इंदिरा कृष्णमूर्ती यांचा 2010 साली जगातील 50 महिलांमध्ये समावेश करण्यात आला होता. त्याचप्रमाणे कायनेटिक मोटर कंपनीच्या एम.डी. गुलजा मोटवानी यांना 2002 मध्ये युवा उधामी पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.

कला आणि साहित्य क्षेत्रात महिलांची भूमिका:

ज्याप्रमाणे महिलांनी विविध क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य केले आहे, त्याचप्रमाणे साहित्य आणि कला क्षेत्रातही महिलांचे योगदान उल्लेखनीय आहे. रुक्मणीदेवी अरुंडेल एम.एस. सुब्बुलक्ष्मी, लता मंगेशकर सारख्या महान महिलांनी भारताची शान वाढवण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे. महादेवी वर्मा, प्रसिद्ध कवयित्री यांना ज्ञानपीठ पुरस्कार, मंगल प्रसाद भारत, भारती पुरस्काराने सन्मानित. किशोरी आमोणकर एक प्रसिद्ध गायिका आहे, तिला गायनासाठी संगीत नाटक अकादमी पुरस्कार, पद्मभूषण, पद्मविभूषण, ज्ञान सरस्वती, भारतरत्न मिळाले आहेत. स्वर सम्राज्ञी लता मंगेशकर सर्वोत्कृष्ट पार्श्वगायिका, ज्यांना पद्मभूषण, राजीव गांधी सद्भावना पुरस्कार, सर्वोत्कृष्ट पार्श्वगायिका पुरस्कार, आदित्य बिरला शिखर पुरस्कार, दादासाहेब फाळके पुरस्कार, कालिदास सन्मान, राष्ट्रीय नागरिक पुरस्कार, सरस्वती सन्मान, जीवन गौरव, भारतरत्न पुरस्कार मिळाले आहेत. आणि इतर अनेक पुरस्कार मिळाले आहेत. आशा भोसले प्रसिद्ध पार्श्वगायिका ज्यांना लता मंगेशकर पुरस्कार, फिल्म गोअर्स पुरस्कार, संगीत शिरोमणी फ्रेडडीमर्फी 2001, जीवन गौरव पुरस्कार आणि अनेक फिल्मफेअर पुरस्कार मिळाले आहेत. त्याचप्रमाणे मल्लिका साराभाई ही भरतनाट्यम आणि कुचीपुडी नृत्यांगना आहे, तिला फ्रेंच पाल्मेंदीओर, सर्वोत्कृष्ट नृत्यांगना पुरस्कार, ओजस्विनी अंलकरण पुरस्कार मिळाला आहे.

एम.एस. सुब्बुलक्ष्मी एक प्रसिद्ध गायिका आहे आणि तिला भारतरत्न सर्वोत्कृष्ट गायिका पुरस्कार, शिवियान वाणी पद्मभूषण संगीत कला विधि, डी. लिट., कालिदास सन्मान, इंदिरा पुरस्कार, भारतरत्न सम्मागिरी संगीत विद्वान मणी, इत्यादींनी सन्मानित करण्यात आले. तसेच प्रसिद्ध लेखिका असलेल्या महाश्वेता देवी यांना डी.लिट ही पदवी मिळाली असून त्यांना ज्ञानपीठ पुरस्कार, यास्मीन पुरस्कार, रॅमन मॅगसेसे पुरस्कार, नेताजी पुरस्कार, टागोर साक्षरता पद्मश्री, गोल्डन व्हिलेज पुरस्कार, पी.सी. चंद्र पुरस्कार इ. तसेच रुक्मणीदेवी अरुंडेल भारतनकम यांच्या नर्तकीला पद्मभूषण, कालिदास सन्मान आणि राष्ट्रपती पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले. अशा प्रकारे अनेक महिलांनी कला आणि साहित्य क्षेत्रात आपले अतुलनीय योगदान दिले आहे.

निष्कर्ष -

वरील लेखाच्या आधारे असे म्हणता येईल की समाजाच्या प्रत्येक क्षेत्रात महिलांनी आपली अमिट छाप सोडली आहे, मग ते सामाजिक क्षेत्र असो, राजकीय क्षेत्र असो, वैज्ञानिक क्षेत्र असो किंवा क्रीडा क्षेत्र असो. आज महिला प्रत्येक क्षेत्राच्या विकासासाठी पूर्णपणे समर्पित आहेत. प्राचीन काळापासून आधुनिक काळापर्यंत सामाजिक विकासात महिलांची भूमिका कधीही विसरता येणार नाही. विविध क्षेत्रात योगदान देणाऱ्या महिलांची नावे इतिहासाच्या पानात सुवर्णाक्षरांनी लिहिली जातील, त्यांचे योगदान सदैव अविस्मरणीय राहील.

संदर्भग्रंथ :

- www.artswomen.com
- www.zeenews.india.com
- www.amarujala.com
- www.literaturewomen.com
- <http://vigyanprasar.gov.in>
- [http://techsivam.com/2011/04/top-10-indian women-their mark-corporate-world/-](http://techsivam.com/2011/04/top-10-indian-women-their-mark-corporate-world/)
(अंतिम प्रवेश 7/11/2012)
- <http://en.wikipedia.org/wiki/women> (अंतिम प्रवेश १८/४/२०२०)
- [http://www.firstnewlive.com/articles features/women/](http://www.firstnewlive.com/articles/features/women/) (अंतिम प्रवेश 17/03/20)
- राकेश चंद्रा भारतातील महिला सक्षमीकरण हा मैलाचा दगड आणि आव्हान
- मेजर हार्मा आणि मॅडर्स स्त्रीच्या सक्षमीकरणाच्या परिणामांची तुलना आणि मूल्यांकन